

РОЗДІЛ 1

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.77(045)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ

THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASES OF DEFINITION OF EFFICIENCY OF THE CONSTITUTIONAL LAW NORMS

Годованик Є.В.,
к.ю.н., доцент,

доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольський державний університет

Стаття присвячена проблемам визначення теоретико-методологічних аспектів дослідження ефективності конституційно-правових норм як загальнотеоретичної та практично-прикладної категорії, що розглядається як фундаментальна основа розроблення та ухвалення якісних та дієвих нормативно-правових актів відповідними компетентними суб'єктами конституційної правотворчості.

Ключові слова: конституційно-правова норма, правова система, конституційне право, ефективність, якість правотворчості.

Статья посвящена проблемам определения теоретико-методологических аспектов исследования эффективности конституционно-правовых норм как общетеоретической и практико-прикладной категории, что рассматривается как фундаментальная основа разработки и принятия качественных и эффективных нормативно-правовых актов соответствующими компетентными субъектами конституционного правотворчества.

Ключевые слова: конституционно-правовая норма, правовая система, конституционное право, эффективность, качество правотворчества.

The article is devoted to the problems of determining theoretical and methodological aspects of the research of the effectiveness of constitutional law norms as a general theoretical and practical-applied category, which is considered as the fundamental basis for the development and adoption of qualitative and effective normative legal acts by the relevant competent bodies of constitutional lawmaking.

It is determined that the effectiveness of the functioning of the legal system at the present stage of objectification is ultimately determined by the main value, which is only human. Moreover, in the context of globalization, human activity came into conflict with the totalitarian dependence on the imperatives of economic and technological efficiency; the question arose as to whether it is possible to reconcile the identity with the effectiveness, traditional values with the culture of the Internet, to overcome the growing shortage of humanity and spirituality.

Under such conditions, legal science urgently needs the formation of modern methodological tools for the study of objective phenomena, processes, phenomena of socio-legal nature, including the development of appropriate concrete scientific methods of cognition.

Based on the analysis, it is argued that the methodological principles of the study of the effectiveness of constitutional law should be built on a broad interdisciplinary approach, that takes into account the objective laws and achievements of the legal science (mainly the theory of state and law and the theory of constitutional law), general philosophy, sociology, political science and other leading sciences about society and people. A separate place among these areas of scientific knowledge is the general theory of state and law, which enables to summarize the information on the category of "the effectiveness of constitutional law norms" and sociology, aimed at achieving the conformity of the legal content of legal norms to objectively existing social relations and the level of justice of society at one or another concrete historical stage of its development.

Key words: constitutional law norm, legal system, constitutional law, efficiency, quality of lawmaking.

Ефективність функціонування правової системи на сучасному етапі об'єктивації зрештою визначається головною цінністю, якою є тільки людина. Більше того в умовах глобалізації людська активність стала у протиріччя з тоталітарною залежністю від імперативів економічної й технологічної ефективності, гостро постало питання про те, чи можливо примирити ідентичність з ефективністю, традиційні цінності з культурою Інтернету, подолати все зростаючий дефіцит людяності та духовності.

За подібних умов юридична наука гостро потребує формування сучасного методологічного інструментарію дослідження об'єктивних явищ, процесів, феноменів суспільно-правового характеру, включаючи розроблення належних конкретно-наукових методів пізнання.

Дослідженням проблем ефективності правотворчості та правозастосування у конституційному праві присвячено праці таких видатних вітчизняних й зарубіжних науковців, як: С.С. Алексєєв, М.О. Баймуратов, О.В. Богачова, С.В. Богачов, Л.Д. Восєвдін, Ю.О. Волошин, Л. Дюгі, Л.І. Заморська, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, К. Корсард, В.В. Лазарев, А. Пінер, П.М. Рабинович, С.Г. Стеценко, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та інших.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення

комплексної соціальної та юридичної моделі ефективності конституційно-правових норм, зокрема з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем європейських держав, особливо, зважаючи на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його прогресивного становлення та розвитку.

Завданням дослідження є формулювання належних доктринальних підходів до визначення параметрів ефективності та якості правотворчості у сучасних правових державах, зокрема тих, що обґрунтовано відносяться до стандартизованої концептуальної європейської моделі конституціоналізму та парламентаризму.

Кожна правова доктрина (попри спільний предмет дослідження) має самостійний спосіб обґрунтування, методологію пізнання права, програмні вимоги, а тому різні методологічні підходи не можуть бути механічно зведені до якоїсь однієї, універсальної та єдино правильної трактовки права, права розуміння та відповідних способів забезпечення ефективної дії правових норм та забезпечення їх належного впливу на стан суспільних відносин. Саме на розумінні цієї основоположної плюралістичної ідеї ґрунтується множинність наукових учень про ефективність

конституційно-правових норм, яка відображає різноманітність правових поглядів у різних суспільствах.

У цілому, слід зазначити, у сучасній юриспруденції мають місце два взаємовиключні підходи. По-перше, існує точка зору про необхідність створення єдиного поняття права. Це передбачається зробити в рамках нового нормативізму, або лібертарно-юридичної теорії, або в результаті інтегративного підходу, або в рамках однієї з класичних теорій права. Пошуки такого всеосяжного визначення припускають, що всі інші дефініції права свідомо помилкові. По-друге, висловлюються судження про принципову неможливість знайти єдине визначення через складність та багатоаспектність права, а тому пропонується розглядати поняття права як множинність конкуруючих між собою концепцій і можливість паралельних типів праворозуміння [1, с. 25].

Формально-догматична юриспруденція ґрунтується на уявленні, що право виражається в словесній формі і міститься в текстах законів і підзаконних актів. Джерело виникнення законодавства за подібного підходу – це держава, тому право з точки зору представників цієї теорії визначається як система норм, санкціонованих і охоронюваних від порушень за допомогою заходів, здійснюваних державною владою.

Формально-догматична юриспруденція є основою для формування та вивчення категорій загальної теорії права і держави, таких як норма права, правовідносини, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, юридична відповідальність; для розроблення прийомів з'ясування та роз'яснення текстів нормативно-правових актів; для створення парадигм вирішення юридичних суперечок тощо [2, с. 46].

Саме тому формально-юридичний підхід до права та праворозуміння, як вбачається, насамперед необхідний у сфері правозастосовної діяльності, тобто повсякденної реалізації правових, зокрема конституційно-правових норм, з метою досягнення ефективного рівня впливу нормативного масиву на суспільні відносини шляхом забезпечення усталеної правомірної поведінки їх суб'єктів.

На думку видатного науковця, прихильника формально-догматичної юриспруденції, Г.Ф. Шершеневича, щоб знайти визначення поняття про право, треба «визначити поняття позитивного права». Вчений звертає увагу на те, що «увазі дослідника підлягає тільки те право, яке діє, але не те право, яке мало б діяти» [3, с. 231], тобто іншими словами, чинні, а не бажані чи оптимальні за своєю ефективністю правові норми. При цьому зміст формально-догматичного праворозуміння полягає в неухильній вимозі виконувати приписи чинного права, а саме тому його прихильники звертають пильну увагу на розроблення формальної сторони права.

З подібною точкою зору навряд чи можна цілком погодитися, оскільки предметом наукового дослідження ефективності конституційно-правових норм, що визначає його методологічний інструментарій, на наш погляд, є не тільки наявний стан реалізації правових норм, але і (не в останню чергу) пошук оптимальних шляхів підвищення ефективності регулюючого впливу конституційно-правових норм у сучасних умовах розвитку світового та українського конституціоналізму, правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, здійснення комплексної конституційної реформи з метою модернізації національної правової системи тощо.

З цієї точки зору методологія дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» має бути спрямованою на вирішення декількох ключових завдань, а саме: а) аналіз ефективності впливу чинних конституційно-правових норм на суспільні відносини; б) порівняльно-правове дослідження ефективності реалізації конституційно-правових норм в Україні та зарубіжних державах, насамперед державах-членах Європейського Союзу і тих, що проголосили стратегічний курс на вступ до ЄС, зокре-

ма шляхом побудови моделі співробітництва з ЄС на основі угод про асоціацію; в) визначення оптимальних шляхів досягнення ефективного впливу конституційно-правових норм на суспільні відносини у контексті конституційної модернізації суспільства та глибокого комплексного реформування найважливіших конституційно-правових інститутів.

Слід зазначити, що вирішення вказаних завдань потребує деяких термінологічних та змістових уточнень щодо методологічних конструкцій та засобів, що використовуються для зазначеної мети.

По-перше, у сучасній юриспруденції відсутнє єдине розуміння методології як такої. Як вбачається, у контексті дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» під його методологією слід розуміти комплексне доктринальне уявлення про оптимальний спосіб створення та реалізації галузевих конституційно-правових норм шляхом визначення належних методологічних способів та прийомів, здатних забезпечити максимальну ефективність їх позитивного впливу на суспільні відносини в межах національної системи права.

По-друге, формування належної методології дослідження безпосередньо залежить від його предмета, включаючи його внутрішнє змістове наповнення, ознаки, правову природу, адже, як стверджує видатний філософ – основоположник філософської школи феноменології Е. Гуссерль, «істинний метод впливає <...> з природи предметів, які підлягають дослідженню, а не з наших задалегідь складених суджень і уявлень» [4, с. 66]. З подібним твердженням слід погодитися, адже, насправді, для отримання правильних методологічних способів та прийомів пізнання вкрай важливо визначити формальні якості об'єкта пізнання, тобто конституційно-правових норм як складового елементу національної системи права, сутнісні характеристики якої визначаються формально-юридичним гносеологічним інструментарієм.

По-третє, під методологією дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» слід розуміти не лише збірку певних теоретичних положень, що потребують наукового опрацювання, а найбільш загальний метод, систему підходів та прийомів вирішення тих чи інших питань дослідження або діяльності. Таким методом у позитивістській інтерпретації правових явищ визнається формально-юридичний, а ефективність правового регулювання пов'язується з формально правильною реалізацією чинних правових норм незалежно від їх змістового складника та відповідності «природному» праву.

На думку Я.В. Гайворонської, правові норми складають право у цілому, а юридичні норми є найбільш формалізованим видом правових норм та пов'язані з державою як суб'єктом їх створення та забезпечення [4, с. 71]. З подібною спробою усунути дуалізм позитивного та природного права важко погодитися, оскільки не зовсім зрозумілим залишається поділ норм на «правові» та «юридичні», адже предметом дослідження юридичних наук якраз і є право як цілісна система правил поведінки суб'єктів правових відносин, а формальна визначеність – однією з обов'язкових ознак, які відрізняють правове регулювання від інших видів соціального регулювання і відповідних соціальних норм – політичних, корпоративних, моральних, релігійних та інших. Як вбачається, для подолання вказаної методологічної проблеми ключовим питанням є знаходження способів інтеграції природного (такого, що формується об'єктивно, на думку деяких науковців, навіть спонтанно) та позитивного (штучно створеного законодавцем) права до єдиної системи права, включаючи пошук доцільних засобів її дослідження та доктринальної інтерпретації.

Водночас представники соціологічного напрямку права дорікають прихильникам юридичного позитивізму в тому, що їхня теорія не тільки не досліджує питання джерел права, але й не дає обґрунтування права як соціально-

культурного феномена життя людини. Крім того, на погляд представників такого підходу до праворозуміння, використовуючи формально-догматичну методологію пізнання права, з права виключаються або недооцінюються звичайне право, більша частина норм міжнародного права, канонічне право, джерелами яких не є безпосередньо держава.

Зазначене зауваження особливо актуалізується у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції, зважаючи на формування цілого комплексу наднаціональних джерел права, механізм дії яких неможливо пояснити крізь установлені постулати класичної школи «державницького» позитивізму (наприклад, ідеться про «вторинне» право ЄС у частині тих його джерел, що мають властивість прямої дії стосовно національних правопорядків держав-членів. – Авт.).

Соціологічний напрям у праві об'єднує різні школи, але спільним для них є критика теорії юридичного позитивізму, що зводив завдання юриспруденції тільки до формально-догматичного дослідження чинного законодавства і, відповідно, як уже зазначалося, стану ефективності правотворчості та правореалізації чинних правових норм.

Не відкидаючи об'єктивного права, встановленого державою, прихильники соціологічної юриспруденції стверджують, що самі по собі норми права, що містяться в текстах законодавчих актів, ще не утворюють права. Згідно з їхніми поглядами справжній зміст права розкривається тільки за умови глибокого аналізу різних чинників, що впливають на виникнення правових приписів і створюють зрештою систему права.

Згідно із соціологічним праворозумінням велика увага в державі має відводитися суддівським функціям (Е. Ерліх, Ф. Жені, Г. Канторович, Р. Паунд, К. Ллевеллін, Д. Френк і ін.). Правом називаються тільки ті норми, які створюються судом, і суддя виступає в ролі основного «творця права».

Натомість основним доводом проти теорії юридичного позитивізму з боку природно-правової концепції є факт усвідомлення правової дійсності всіма суб'єктами приватного та публічного права. Йдеться про те, що всі нормативно-правові акти, створені законодавцем і реалізовані правозастосувальними органами, проходять складний шлях осмислення людиною, формуючи певний тип правової свідомості індивіда. Іншими словами, на думку представників цієї теорії, права поза людською правосвідомістю не існує [5, с. 235].

Критика цієї доктрини ґрунтується саме на положенні пріоритетного значення судді у державі. Вся справа в тому, як стверджують опоненти такого типу праворозуміння (прихильники теорії юридичного позитивізму у природно-правової школи. – Авт.), що протиставлення «живого» права суспільства і позитивних законів держави неминуче породжує і багато в чому обґрунтовує суддівське свавілля. Якщо рішення судді визначається переважно власною правосвідомістю, його фактичні дії стають формально необмеженими. У результаті не завжди можна бути впевненим, що суддя, здійснюючи правосуддя, керується нормами права, а не підміняє їх власною думкою чи інтересами у конкретному процесуальному провадженні.

Іншими словами, будь-які правовідносини можуть бути реалізовані тільки через правосвідомість учасників правових відносин, у цьому сенсі суддя як «творець права» виступає носієм не тільки своєї професійної правової свідомості, а й індивідуального світогляду, моральних та інших особистих якостей, що залежать від правової куль-

тури, від ціннісних орієнтирів особистості і цілого суспільства. Такі критичні аргументи характерні, насамперед, для представників природно-правової доктрини.

Прихильники юридичного позитивізму інакше уявляють об'єкт критики, а саме зміст права з точки зору соціологічного правознавства (правовідносин) [6, с. 300].

Водночас однією з найбільш складних через багатозначність визначень є теорія природного права. Часто в науці про право і державу ця теорія ототожнюється з філософією права, метою якої називається уможливлення побудова ідеального політичного і правового порядку.

Разом з тим теорія природного права сприймалася мислителями різних епох по-різному, наприклад як:

1. Методологія (природне право – це те, що було б, якби не існувала держава).

2. Історична гіпотеза (природне право – це те право, яке діяло в «природному», додержавному стані).

3. Політичний і юридичний ідеал (природне право – це те право, яке має замінити політико-правовий порядок держави).

4. Складовий елемент системи права (природне право – це те право, яке має застосовуватися там, де відсутній закон, тобто заповнювати прогалини законодавства).

Отже, зміст теорії природного права змінювався протягом історії, що ускладнювало розуміння основних ідей цієї доктрини і створювало труднощі для практичного застосування приписів природного права в житті людей.

При цьому природно-правова концепція може бути ефективно використана за перехідних станів суспільного і державного розвитку, коли руйнуються стереотипи колишнього ладу і відсутні передумови нового. У період ідейних хитань ця концепція допомагає осмислити формальні цінності, до яких відноситься право, показати орієнтири бажаного розвитку політико-правових ідей і відносин. Для формування соціально орієнтованої держави з гарантованим відкритим переліком прав і свобод громадян є необхідним використовувати доктринальний зміст усіх теорій, передусім теорії юридичного позитивізму [4, с. 72].

Таким чином, для належного дослідження феномена ефективності дії конституційно-правових норм у сучасному суспільстві слід комплексно (відповідно до основоположного у сучасній юриспруденції принципу наукового плюралізму. – Авт.) використовувати досягнення та підходи різних напрямів праворозуміння, основними з яких вбачаються саме формально-юридичний (позитивістський), соціологічний та природно-правовий.

Отже, на підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що методологічні засади дослідження ефективності конституційно-правових норм мають бути побудовані на широкому міждисциплінарному підході, що враховує об'єктивні закономірності та досягнення правової науки (головним чином, теорії держави і права та теорії конституційного права), загальної філософії, соціології, політології та інших провідних наук про суспільство та людину. Окреме місце серед указаних галузей наукового пізнання посідає, на наш погляд, загальна теорія держави і права, яка дає змогу узагальнити відомості про категорію «ефективність конституційно-правових норм», та соціологія, що спрямована на досягнення відповідності юридичного змісту правових норм об'єктивно існуючим суспільним відносинам та рівню правосвідомості суспільства на тому чи іншому конкретному історичному етапі його розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич В.Г. Радянське право і міжнародний договір. К.: Вища школа, 1977. 264 с.
2. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: Учебное пособие. Том 1. М., 1995. 720 с.
4. Придворов Н.А., Трофимов В.В. Правообразование и правообразующие факторы в праве. М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. 400 с.
5. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. М., 2002. 288 с.
6. Царьков И.И. Развитие правосознания в европейской традиции права. СПб., 2006. 344 с.